

DOI: 10.15330/ukrst.20.57-63

УДК 81'372.611

МОВНОСТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УНІВЕРБАЦІЇ

Іван ДУМЧАК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ).

E-mail: dumchak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0676-8742

У статті досліджено явище універбації у функціональних стилях української мови. Функційне навантаження експресем крізь призму стилістичних засобів мови є актуальною проблемою й сучасної лінгвістики.

Відзначено, що найчастіше універбаційні процеси відбуваються в розмовному, художньому та публіцистичному стилях. У нашій розвідці основну увагу звернено на особливості вживання суфіксальних універбів як різновиду експресивних лексем. Суфіксальні універби вживають з метою експресивізації мовлення, економії мовних зусиль, зацікавлення адресата.

Суфіксальна універбація – найбільш поширений спосіб стягнення декілька-слівного найменування в однослівне. Стійке аналітичне найменування зберігає прозору мотивацію і внутрішню форму та функціонує як офіційна кодифікована назва.

Розмовне мовлення є найсприятливішим ґрунтом для творення суфіксальних універбів. Аналіз значного фактичного матеріалу показав, що універбація охоплює ті сфери мови, які найтісніше пов'язані з повсякденним життям людини, її побутом, виробничою діяльністю, навчанням. Найчастіше суфіксальні універби виникають у певному соціальному чи професійному колі. Розмовне мовлення активно продукує появу універбів у зв'язку із такими двома основними причинами: прагненням до економії мовних засобів та експресивності висловлювання.

Активне використання універбів властиве й публіцистичному стилю. Вживання суфіксальних універбів у публіцистичних текстах зумовлене намаганням мовців експресивізувати висловлювання, надати йому емоційності, природності. Універби є одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Основними причинами частого вживання конденсатів у засобах масової інформації є економія мовних засобів, прагнення до найкоротшого повідомлення, експресивізація мовлення.

Аналізовані суфіксальні універби часто трапляються в художньому тексті, де вони служать засобом експресивізації висловлювання, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій, підсилюють емоційний стан героя, зацікавлюють читача.

Процес входження універбів у загальнонародну лексичну скарбницю є довготривалим, і часто завдяки публіцистичному чи художньому стилю розмовні деривати засвоюються й літературною мовою.

***Ключові слова:** універб, суфіксальна універбація, мовний стиль, експресивізація мовлення.*

Постановка проблеми. Функційне навантаження експресем крізь призму стилістичних засобів мови є актуальною проблемою й сучасної лінгвістики. У нашій розвідці основну увагу звернено на особливості вживання суфіксальних універбів як різновиду експресивних лексем у різних стилях української мови.

Аналіз досліджень. Термін «універбація» (від лат. *unus* – один, *verbum* – слово) в сучасному мовознавстві інтерпретується по-різному: як словотвірно-стилістичне явище, що представляє вторинну номінацію, напр.: *мінеральна вода – мінералка* [7; 9; 11; 12; 13]; як явище первинної номінації, коли творення будь-якого похідного пов'язують зі стягненням семантико-словотвірної перифрази, напр.: *школяр – той, хто вчиться в школі* [6; 8]; лише як «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово: *записна книжка > записник*» [5, 688]. Під універбацією ми вбачаємо словотвірний акт, у результаті якого декількаслівне найменування (здебільшого це стійке словосполучення) перетворюється в однослівний відповідник – універб. Таким чином, результатом універбації можуть бути і суфіксальні похідні (Маріїнський палац – *Маріїнка*), і еліптичні субстантиви (контрольна робота – *контрольна*), і деякі типи абrevіатур (медична сестра – *медсестра*) та складних слів (Добрий день – *Добридень*) [3, 341–342; 16].

Ставимо собі за мету дослідити функційні особливості суфіксальних конденсатів у різних стилях української мови. Цей аспект універбації ще не досліджений лінгвістами.

Виклад основного матеріалу. Суфіксальна універбація – найбільш поширений спосіб стягнення декількаслівного найменування в однослівне. Стійке аналітичне найменування зберігає прозору мотивацію і внутрішню форму та функціонує як офіційна кодифікована назва. Атрибутивні стійкі словосполучення, які зазнають універбації, найчастіше виражаються:

1) прикметником (дієприкметником) + іменник: *сателітарна антена – сателітка (сателітарка), мобільний телефон – мобільник (мобілка)*. Оскільки такі універбізовані деривати мотивуються формою ад'єктива, а семантично – значенням відповідного прикметниково-іменникового словосполучення, то універби цього зразка можна зарахувати до різновиду суфіксальних типів іменників прикметникового походження (деад'єктивів) [1, 40-41; 7, 78].

2) іменник + іменник: *бібліотека імені В. Стефаника – Стефаниківка, кошик з бересту – берестянка, ящик для білизни – білизнярка*.

Натомість суфіксальні універби виникають у розмовному мовленні, набуваючи при цьому маркованого забарвлення. Зважаючи на це, у науковому та офіційно-діловому стилях ми не виявили таких універбів. Найчастіше вживаються універбізовані похідні в розмовному, публіцистичному та художньому стилях.

Розмовне мовлення є найсприятливішим ґрунтом для творення суфіксальних універбів. Аналіз значного фактичного матеріалу показав, що універбація охоплює ті сфери мови, які найтісніше пов'язані з повсякденним життям людини, її побутом, виробничою діяльністю, навчанням.

Найчастіше суфіксальні універби виникають у певному соціальному чи професійному колі. Напр.:

– у мовленні людей виробничих професій: *трикотажка* – *трикотажна фабрика*, *бетонка* – *бетоноване шосе*, *двозмінка* – *робота в дві зміни*, *солерудник* – *солерудний басейн*.

– у мовленні спортсменів: *персоналка* – *персональна опіка*, *багатоходівка* – *багатоходова комбінація*, *двоходівка* – *шахова партія на два ходи*, *стометрівка* – *стометрова дистанція у спортивних змаганнях*, *багатоденка* – *багатоденні змагання*;

– у мовленні студентів та учнів: *заліковка* – *залікова книжка*, *курсак* – *курсова робота*, *криміналка* – *кримінальне право*, *читалка* – *читальний зал*, *молекулярка* – *молекулярна фізика*, *зарубіжка* – *зарубіжна література*, *мобільник* – *мобільний телефон*, *академка* – *академічна відпустка*;

– у мовленні медиків: *сибірка* – *сибірська виразка*, *щитовидка* – *щитовидна залоза*, *вітрянка* – *вітряна віспа*, *валер'янка* – *валеріанові краплі*;

– у мовленні лінгвістів: *желехівка* – *правопис Желехівського*, *грінченківка* – *правопис Грінченка*;

– в артистичному й письменницькому мовленні: *одноактівка* – *одноактна п'єса*, *табакерка* – *театр Табакова*;

– у мовленні військових: *самоволка* – *самовільний відхід (чи самовільні дії)*, *магазинка* – *рушниця з магазином*, *трилінійка* – *трилінійна рушниця*;

– у мовленні юристів: *малолітка* – *малолітній злочинець*, *анонімка* – *анонімний лист*, *карник* – *карний злочинець*;

– у мовленні політиків: *мажоритарка* – *мажоритарний округ*.

Розмовне мовлення активно продукує появу універбів у зв'язку із такими двома основними причинами: прагненням до економії мовних засобів та експресивності висловлювання.

Активне використання універбів властиве й публіцистичному стилю. Публіцистичний стиль – це функціональний різновид літературної мови, який використовується в ЗМІ, в ораторських, пропагандистських виступах. Для нього характерні популярність, образність, полемічність викладу, яскравість засобів позитивної чи негативної експресії [4, 14]. Вживання суфіксальних універбів у публіцистичних текстах зумовлене намаганням мовців експресивізувати висловлювання, надати йому емоційності, природності. Універби є одним із прийомів зацікавлення читача, слухача, глядача. Основними причинами частого вживання конденсатів у засобах масової інформації є економія мовних засобів, прагнення до найкоротшого повідомлення, експресивізація мовлення.

Найчастіше універби позначають назви продуктів харчування та напоїв: *грушівка*, *картоплянка*, *житнівка*, *цукрівка*, *яблунівка*, *шипучка*, *медовуха*, *ліверка*. Напр.: «Тут із зерна мелють борошно, яким годують худобу та з якого печуть хліб і ... женуть *житнівку*» («Експрес», 5–12 серпня 2016), «*Медовуху* офіційно визнали» («Експрес», 16 жовтня 2018).

Часто в мас-медійних текстах вживають універбізовані жаргонізми на позначення транспортних засобів: *маршрутка*, *підземка*, *електричка*, *легковик*, *вантажівка*, *аварійка*, *двійка*. Напр.: Народні колективи виконують колядки на 15 станціях столичної «підземки» («Експрес», 16 жовтня 2018), «Парашутисти» у *маршрутках* («Експрес», 11 жовтня 2018).

Назви навчальних закладів, установ, будівель, фабрик називають такі універби: *Києво-Могилянка*, *трикотажка*, *хрущовка*, *комуналка*, *малосімейка*, *хрущовка*. «Тож не дивно, що для значної кількості українських геніїв-абітурієнтів нагадування про «Києво-Могилянку» викликає такі ж почуття, як органна меса у католиків» («Експрес», 23 березня 2018), «У місті-мільйоннику заморозять *комуналку*» («Експрес», 16 жовтня 2018).

До технічних назв і новітніх технологій належать: *вітряк* (вітрогенератор), *вузькоколіяка*, *мікрохвильовка*, *електронка* (електронна книжка – E-book), *мобілка* (мобільник). Напр.: «До речі, *електронка* – це вихід і для інтелектуальної літератури» («Експрес», 23 вересня 2018), «Але це все ж не часті випадки, адже всі пілоти мають навігатори, радіостанції, льотні комп'ютери. Навіть із *мобілкою* літаю» («Експрес», 16 жовтня 2018).

Назви документів можна проілюструвати такими універбами: *заліковка*, *візитівка* (*візитка*), *платіжка*, *страхівка*. Пор.: *Заліковка*, за яку можна купити автомобіль («Gazeta.ua, 11 жовтня 2017), Споживачка півроку отримує *платіжку* з «технічною помилкою» на майже 100 тисяч («Експрес», 24 жовтня 2018).

Рідше на шпальтах газет трапляються універбізовані жаргонізми на позначення суспільних обставин, процесів: *соціалка*, *комуналка*, *міні-малка*, *гуманітарка*, *аморалка*; локативні назви: *Пейзажка* (Пейзажна алея), спортивних найменувань: *молодіжка*, *націоналка*. Пор.: «Дорога *комуналка?*» («Експрес» 4–11 жовтня 2018 р.), Нічого особливо вінтажного в цих сходах, що збігають з *Пейзажки* на Гончарну вулицю, нібито й не було («День», 2 грудня 2016).

Паралельне вживання повної і стягненої назви може використовуватися і для запобігання повторів. – Чи вибрали ви вже для себе *мажоритарний округ?* – Є попереднє рішення, що мені не слід балотуватися по «*мажоритарці*», а координувати дії всієї партії (з газети «Молодь України»), «Дивна річ: в Україні діє понад 400 державних вищих навчальних закладів, а визнається в світі лише *Києво-Могилянська академія*... Тож не дивно, що для значної кількості українських геніїв-абітурієнтів нагадування про «*Києво-Могилянку*» викликає такі ж почуття, як органна меса у католиків» (з газети «Експрес»).

Аналізовані суфіксальні універби часто трапляються в художньому тексті, де вони служать засобом експресивізації висловлювання, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій, підсилюють емоційний стан героя, зацікавлюють читача. Пор.: І коли, по кількох годинах, як уже погасили, як від верещали, відблিমали по снігу синюшними сполохами *пожежки*, а слідчий ще не приїхав, і компанія, вся ще в зашпорах збудженого сміху, кашлю, сякання... [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ: Факт, 2003. 91]. Дрібна, як бульбашки на гладенькій поверхні літньої ріки, коли зненацька починається дощ – *раптівка* [М. Ма-

тіо Солодка Даруся. Львів : Піраміда, 2011. 67]; Усу свою добич зношував на ріжену серед лісів у порожню, стару *курнєнку* з маленькими виконцями, що були замість шклий застанені свинечєми дималами [П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік. Верховина, 2012. 195]; «І ні тобі британських кореспондентів, ні листів на підтримку від провідних діячів літератури й мистецтва – це ж хто тоді *Нобелівку* був дістав, Маркес, здається? [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ : Факт, 2003. 80]. Письменники можуть використовувати універби і для вербалізації іронії чи сарказму, пор.: «... відчуття тим більш неясне, що він же був такий клінічний *чистюк*, щоранку по годині плюскотався під душем, і то не рахуючи гоління, аж її брала зла цікавість: що здоровий хлоп може там годину робити, онанує, чи що?» [О. Забужко. Польові дослідження українського сексу. Київ : Факт, 2003. 89-90].

Іноді у прозовому тексті можливе теж паралельне вживання повної і стягненої назви, пор.: «Тільки дочка середульша коло матері впада:

- Мамонько...
- Не перебивай!
- Випийте люба...
- Що це?
- *Валер'янові краплі*.

Геть, одчепися! Хіба можна таку драму в серці та *валер'яною* впинити... дайте мені отрути!» [Микола Куліш. Народний Малахій. Трагедійне. Київ, 1990. 4]; «Про саме перебування Катерини у *психіатричному будинку* говорити доводиться мало, бо це життя (якщо це можна назвати життям!) суто біологічне... *Психіатричка*, в якій на неї вже ніхто не звертав уваги...» [Білий птах з чорною ознакою. *Іван Миколайчук: Спогади, інтерв'ю, сценарії*. Київ : Мистецтво, 1991. 125];

– Містере Вонка, – вигукнув він, – а чи можна передати отак через повітря щось інше? Наприклад, *вівсяну кашу*?

– А щоб тебе качка копнула! – обурився містер Вонка. – Не згадуй при мені цю гидоту! Ти знаєш, з чого роблять *вівсянку*? [Роальд Дал. Чарлі і шоколадна фабрика / з англ. переклав Віктор Морозов; за ред. О. Негребецького та І. Малковича. Київ : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2018. С. 201].

Як зазначає О. Д. Пономарів, «функціональні стилі не становлять замкнутих систем, між ними існує взаємодія, вони взаємно впливають один на одного» [10, 19]. Вживання однакових універбізованих лексем у різних стилях підтверджують цю думку.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, суфіксальні універби експресивізують висловлювання, передають настрій мовця, зближують автора й читача, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій. Процес входження універбів у загальнонародну лексичну скарбницю є довготривалим, і часто завдяки публіцистичному чи художньому стилю розмовні деривати засвоюються й літературною мовою. Дослідження особливостей кодифікації універбів є перспективним й актуальним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 206 с.
2. Думчак І. М. Універбація в українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 1998. 12 с.
3. Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков. *Slavia*. 1958. Roč. 27. Seš. 3. С. 334–352.
4. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови : навч. посіб. 2-ге вид., перероблене. Львів : ПАІС, 2007. 399 с.
5. Клименко Н. Ф. Універбація. *Українська мова. Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. 688 с.
6. Кубрякова Е. Типы языковых значений : Семантика производного слова. Москва : Наука, 1981. 200 с.
7. Лопатин В. В. Суффиксальная универбація и смежные явления в сфере образования новых слов. *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград : Наука, 1978. С. 72–80.
8. Мартынов В. В. Категории языка : Семиологический аспект. Москва : Наука, 1989. 192 с.
9. Нелюба А. М. Універбація як вторинний спосіб найменування реалій. *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць*. Харків, 1992. С. 67–71.
10. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1992. 248 с.
11. Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 42–47.
12. Kaliszan J. Семантико-конденсационная универбація составных наименований в современном русском языке. *Poznań*, 1986. 147 с.
13. Szczepańska E. Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim. Kraków, 1994. 102 p.

REFERENCES

1. Greshchuk, V. (1995) Ukrainian adjective word building. Ivano-Frankivsk : Play. [in Ukrainian].
2. Dumchak, I. M. (1998) Univerbation in the Ukrainian language: abstract thesis for PhD (Linguistics): 10.02.01. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
3. Isachenko, A. V. (1958) On the question of the structural typology of the Slavic vocabulary of Slavic languages. *Slavia*. 1958. Roč. 27. Seš. 3. P. 334–352 [in Russian].
4. Kapelyushnyi, A. (2007) Practical stylistics of the Ukrainian language : textbook. 2nd ed., Lviv : PAIS. [in Ukrainian].
5. Klimenko, N. (2000) Univerbation. *Ukrainian language. Encyclopedia* / Editorial : Rusanovsky V., Taranenko O. [co-chairs], Zyablyuk M. etc. Kyiv : ed. «Ukr. encycl.» named after M. Bazhan. [in Ukrainian].
6. Kubriakova, E. (1981) Types of linguistic meanings : Semantics of a derivative word. Moscow : Science. [in Russian].
7. Lopatin, V. (1978) Suffix univerbation and related phenomena in the field of new word formation. *New words and dictionaries of new words*. Leningrad : Science. P. 72–80 [in Russian].
8. Martynov, V. (1989) Language categories : Semiological aspect. Moscow : Science. [in Russian].
9. Nelyuba, A. (1992) Univerbation as a secondary way of naming realias. *Linguistic research. Collection of scientific works*. Kharkiv. P. 67–71 [in Ukrainian].

10. Ponomariv, O. (1992) Stylistics of contemporary Ukrainian language. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
11. Sydorenko, O. (1992) The concept of univerbation in contemporary Slavic linguistic studies. *Linguistic Studies*. № 4. P. 42–47 [in Ukrainian].
12. Kaliszan, J. (1986) Semantic-condensational univerbation of compound names in contemporary Russian language. Poznań. [in Russian].
13. Szczepańska, E. (1994) Uniwerbizacja in Czech and Polish. Kraków. [in Polish].

LINGUISTIC AND STYLISTIC DIFFERENTIATION OF UNIVERBATION

Ivan DUMCHAK

Associate Professor, PhD (Linguistics)

Department of Ukrainian Language,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ukraine, Ivano-Frankivsk).

E-mail: dumchak@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0676-8742

The article deals with the phenomenon of univerbation in functional styles of the Ukrainian language. Functional loading of expressive units through the prism of the stylistic means of language is an actual problem in contemporary linguistics.

It is noted that most often, the univerbal processes occur in spoken, artistic and informal styles. In our research, we focus on the peculiarities of using suffix univerbs as a variety of expressive units. Suffix univerbs are used to express speech, to save linguistic effort, and to make the addressee interested.

Suffix univerbation is the most common way of condensation of several words into one word. A solid analytical nominative unit retains transparent motivation and its inner form and functions as an official codified name.

A spoken language is the most important ground for creating suffix univerbs. The analysis of considerable factual material showed that the univerbation covers those areas of a language which are the most closely connected with the daily life of a person, his life, his activity, and his studying. Most often, suffix univerbs appear in a particular social or professional environment. The colloquial language actively generates the emergence of univerbs for two main reasons: the desire for linguistic economy and expressiveness of a phrase.

The active use of univerbs is also characteristic of informal style. The use of suffix univerbs in non-fiction texts is caused by the efforts of the speakers to express their expressions, to give it emotionality and naturalness. Univerbs are one of the techniques of interest for the reader, the listener, the viewer. The main reasons for the frequent use of condensation in the media are the economy of linguistic means, the desire for the shortest message, and the expressiveness of speech.

Analyzed suffix univerbs often occur in an artistic text, where they serve as a means of expressing a phrase, contribute to the adequacy of the transmission of speech situations, enhance the emotional state of the hero, and interest the reader.

The process of integrity of univerbs into the nation's lexical richness is time-consuming, and through a literary or artistic style, spoken derivatives are also assimilated by the literary language very often.

Key words: *univerb, suffix univerbation, linguistic style, expressiveness of speech.*

Статтю подано до редколегії 30.10.2019.